

UMMAVIYLAR XALIFALIGINING OLIB BORGAN ICHKI SIYOSATI**Norboboyeva Gulasal Baxtiyor qizi***Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti**E-mail: gulasalnorboboyeva7@gmail.com*

Annotatsiya. *Ummaviylar xalifaligi davrida olib borilgan ichki siyosat Islom tarixida muhim o‘rin tutadi. Xalifalik davrida ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalarda amalga oshirilgan ichki siyosiy choralar davlatning mustahkamligini ta’minlashga, ichki nizolarni bartaraf etishga va xalifalikning markazlashgan hokimiyatini kuchaytirishga xizmat qilgan. Tadqiqotda Xalifa Abu Bakr, Umar ibn Xattob, Usmon ibn Affon va Ali ibn Abu Talibning ichki siyosatga oid faoliyatlari, shuningdek, ular davrida jamiyat va diniy boshqaruvni rivojlantirishdagi yondashuvlar tahlil qilinadi. Ushbu ish Ummaviylar xalifaligi ichki siyosatining asosiy yo‘nalishlarini, qoidalarini va natijalarini kengroq yoritishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar. *Ummaviylar xalifaligi, ichki siyosat, siyosiy islohotlar, markazlashgan hokimiyat, ijtimoiy boshqaruv.*

Annotation. *The internal policy of the Umayyad Caliphate played a significant role in the political and social history of Islam. During their rule, measures implemented in social, political, and economic spheres aimed to strengthen state stability, resolve internal conflicts, and consolidate centralized authority. This study examines the internal policies of Caliphs Abu Bakr, Umar ibn Khattab, Uthman ibn Affan, and Ali ibn Abu Talib, focusing on their approaches to governance, social organization, and religious administration. The research highlights the main directions, principles, and outcomes of the Umayyad Caliphate’s internal political strategies.*

Keywords. *Umayyad Caliphate, internal policy, political reforms, centralized authority, social governance.*

Аннотация. *Внутренняя политика Умайядского халифата имела важное значение в политической и социальной истории Ислама. Меры, реализованные в социально-политической и экономической сферах, направлялись на укрепление стабильности государства, разрешение внутренних конфликтов и усиление централизованной власти. В исследовании рассматривается внутренняя политика халифов Абу Бакра, Умара ибн Хаттаба, Усмана ибн Аффана и Али ибн Абу Талиба, а также их подходы к управлению обществом и религиозной администрацией. Работа освещает основные направления, принципы и результаты внутренней политики Умайядского халифата.*

Ключевые слова: *Умайядский халифат, внутренняя политика, политические реформы, централизованная власть, социальное управление*

Kirish. Ummaviylar xalifaligi (661–750 yillar) Islom tarixidagi eng muhim davrlardan biri bo‘lib, u markazlashgan hokimiyatni mustahkamlash, davlatning ijtimoiy va siyosiy tizimini rivojlantirish hamda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan ichki siyosiy strategiyalarga boy bo‘ldi. Bu davrda xalifalikning ichki siyosati bir nechta asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilgan: siyosiy markazlashuv, viloyatlar boshqaruvini samarali tashkil etish, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, diniy boshqaruv va iqtisodiy tizimni rivojlantirish. Xalifalar Abu Bakr, Umar ibn Xattob, Usmon ibn Affon va Ali ibn Abu Talibning ichki siyosatga oid faoliyatlari davlatning mustahkamligi va jamiyatning birlashuviga katta hissa qo‘shgan. Masalan, Abu Bakrning siyosiy choralarida ichki nizolarni bartaraf etishga va isyonlarni bostirishga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lsa, Umar ibn Xattobning islohotlari viloyat boshqaruvini markazlashgan tizimga moslash, soliqlarni tartibga solish va ijtimoiy adolatni ta’minlashga qaratilgan edi. Usmon ibn Affon davrida esa davlatning moliyaviy va ma’muriy tizimlarini takomillashtirishga urg‘u berilgan, Ali ibn Abu Talibning ichki siyosati esa adolat va diniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishga yo‘naltirilgan edi. Ichki siyosatning muhim jihatlaridan biri viloyatlar va markaz o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solish bo‘lib, bu davlatning birligini mustahkamlashga xizmat qilgan. Shu bilan birga, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, iqtisodiy tizimni rivojlantirish va diniy boshqaruvni samarali qilish orqali xalifalikning uzun muddatli barqarorligi kafolatlangan. Ushbu tadqiqotning maqsadi — Ummaviylar xalifaligining ichki siyosat yo‘nalishlarini, amalga oshirilgan siyosiy islohotlar va ularning natijalarini tahlil qilish, shuningdek, ushbu siyosatning davlat va jamiyat hayotiga ta’sirini yoritishdir. Tadqiqot doirasida tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari, klassik asarlar va zamonaviy tadqiqotlar tahlil qilinadi, shuningdek, siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni solishtirish orqali ichki siyosatning samaradorligi baholanadi.

Adabiyotlar tahlili. Ummaviylar xalifaligining ichki siyosati tarixiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Ko‘plab tarixchilar bu davrni markazlashgan hokimiyatni mustahkamlash va viloyatlar boshqaruvini tartibga solish jarayoni sifatida baholaydilar [1]. Abu Bakr davrida ichki nizolarni bartaraf etish va isyonlarni bostirishga qaratilgan siyosiy choralar davlatning birligini saqlashga xizmat qilgan [2]. Umar ibn Xattobning islohotlari viloyat boshqaruvini markazlashtirish, soliqlarni tartibga solish va ijtimoiy adolatni ta’minlashga yo‘naltirilgan edi [3]. Usmon ibn Affon davrida moliyaviy va ma’muriy tizimlarni takomillashtirish orqali davlatning barqarorligi kuchaytirildi [4]. Ali ibn Abu Talibning ichki siyosati esa adolat va diniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishga qaratilgan bo‘lib, jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta’minlashga hissa qo‘shdi [5]. Shu bilan birga, ichki siyosatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy jihatlarini o‘rganilib, uning davlat barqarorligiga va ijtimoiy birlikka qo‘shgan hissasi tahlil qilindi [6].

Materiallar va usullar. Ummaviylar xalifaligining ichki siyosatini o‘rganish uchun tadqiqotda turli xil tarixiy va zamonaviy manbalar tahlil qilindi. Asosiy

materiallar sifatida arab tarixchilari, jumladan, Al-Tabari, Ibn Qutaybah, Balazuri va boshqa klassik manbalar olingan bo'lib, ular xalifalar davridagi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarni batafsil yoritadi. Shuningdek, zamonaviy tarixshunoslik ishlari, ilmiy maqolalar va monografiyalar tadqiqotga kiritilgan, ular ichki siyosatning samaradorligi va amaliy natijalarini baholash imkonini beradi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tarixiy-tahliliy yondashuv qo'llanildi, bu orqali manbalardagi ma'lumotlar solishtirildi va voqealar konteksti aniqlashtirildi. Bundan tashqari, siyosiy-tahliliy metod yordamida xalifalar davrida amalga oshirilgan islohotlar, ichki nizolarni bartaraf etish va markazlashgan hokimiyatni mustahkamlash jarayonlari chuqur tahlil qilindi. Tadqiqotda solishtirma tahlil ham qo'llanilib, turli xalifalarning ichki siyosat yo'nalishlari va ularning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy natijalari o'zaro taqqoslandi. Shu usullar yordamida tadqiqot Ummaviylar xalifaligining ichki siyosati yo'nalishlarini tizimli ravishda yoritish va uning jamiyat hayotiga ta'sirini aniqlash imkonini berdi.

1-Jadval. Asosiy xalifalar va ularning ichki siyosati

Xalifa	Hukmronlik yillari	Asosiy ichki siyosat yo'nalishlari	Asosiy yutuqlar	Duch kelgan qiyinchiliklar
Abu Bakr	632–634	Isyonlarni bostirish, davlat birligini saqlash	Davlat birligini saqladi, isyonlarni bostirdi	Qabila viy qarama-qarshilik, boshqaruv tizimi shakllanishi
Umar ibn Xattob	634–644	Markazlashtirilgan boshqaruv, soliqlar islohati, ijtimoiy adolat	Viloyat boshqaruvini mustahkamladi, iqtisodiy barqarorlik	Hududiy qarshilik, islohotlarni bir xilda amalga oshirish qiyinligi
Usmon ibn Affon	644–656	Moliyaviy va ma'muriy tizimlarni mustahkamlash	Qur'onni tartibga keltirdi, boshqaruv tizimini takomillashtirdi	Nepotizm ayblovlari, ichki norozilik
Ali ibn Abu Talib	656–661	Adolat va diniy boshqaruv	Adolatli boshqaruvni ilgari surdi, diniy qadriyatlarini mustahkamladi	Fuqarolar urushi (Fitna), siyosiy beqarorlik

1- Jadval asosiy xalifalarni, ularning hukmronlik yillarini, amalga oshirgan ichki siyosiy choralarini, yutuqlarini va duch kelgan qiyinchiliklarini ko'rsatadi. Ushbu jadval xalifalar faoliyati o'rtasidagi farqlarni va ularning ichki siyosatga yondashuvlarini vizual tarzda tushunishga yordam beradi.

2- Jadval. Ichki siyosat yo'nalishlari va natijalari tahlili

Siyosat yo'nalishi	Tavsifi	Jamiyatga ta'siri	Tarixiy baholash bo'yicha tavsiyalar
Siyosiy markazlashuv	Viloyatlar ustidan markaziy hokimiyatni kuchaytirish	Davlat nazorati kuchaydi, mahalliy isyonlar kamaydi	Viloyat boshqaruv hujjatlari samaradorligini tahlil qilish
Ijtimoiy boshqaruv	Adolat, ijtimoiy islohotlar, soliqlarni teng	Ijtimoiy barqarorlik va fuqarolar ishonchi oshdi	Turli xalifalarning siyosatini solishtirish

Siyosat yo‘nalishi	Tavsifi	Jamiyatga ta’siri	Tarixiy baholash bo‘yicha tavsiyalar
	taqsimlash		
Iqtisodiy boshqaruv	Soliq islohotlari, resurslarni taqsimlash, xazina boshqaruvi	Iqtisodiy barqarorlik va daromadlar barqarorlashdi	Moliyaviy yozuvlar mavjud bo‘lsa, ularni baholash
Diniy boshqaruv	Diniy matnlarni tartibga solish, shariatni joriy etish	Hokimiyatning legitimligi kuchaydi, diniy birlik ta’minlandi	Diniy farmonlar va ularning jamiyatga ta’sirini o‘rganish
Nizolarni boshqarish	Isyonlar va ichki noroziylarni bostirish	Davlat birligi vaqtinchalik saqlandi	Noroziilik sabablarini va choralar samaradorligini tahlil qilish

Jadval 1 va Jadval 2 Ummaviylar xalifaligining ichki siyosatini tizimli ravishda tahlil qilish imkonini beradi. Jadval 2 esa ichki siyosat yo‘nalishlarini kengroq tahlil qiladi, har bir yo‘nalishning tavsifi, jamiyatga ta’siri va tarixiy baholash bo‘yicha tavsiyalarni ko‘rsatadi. Bu jadval orqali siyosiy markazlashuv, ijtimoiy boshqaruv, iqtisodiy boshqaruv, diniy boshqaruv va nizolarni boshqarish kabi yo‘nalishlarning natijalari va samaradorligi aniqlanadi. Shu tariqa, ikkala jadval birgalikda Ummaviylar xalifaligining ichki siyosatining asosiy yo‘nalishlari, amalga oshirilgan choralar va ularning jamiyatga ta’sirini tizimli va vizual tarzda yoritadi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Ummaviylar xalifaligi davrida olib borilgan ichki siyosat davlatning barqarorligini mustahkamlash, markazlashgan hokimiyatni rivojlantirish va ijtimoiy nizolarni bartaraf etish jarayoniga xizmat qilgan. Abu Bakr davrida amalga oshirilgan siyosiy choralar, xususan isyonlarni bostirish va ichki nizolarni tartibga solish, davlatning birligini saqlashga katta hissa qo‘shgan. Umar ibn Xattobning islohotlari viloyatlar boshqaruvini markazlashtirish va soliqlar tizimini tartibga solish orqali iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlagan. Usmon ibn Affon davrida moliyaviy va ma’muriy tizimlarni takomillashtirish davlatning barqarorligini kuchaytirgan bo‘lsa, Ali ibn Abu Talibning ichki siyosati adolat va diniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishga qaratilgan edi. Shuningdek, tadqiqot ko‘rsatdiki, har bir xalifa o‘z siyosiy faoliyatini amalga oshirar ekan, ijtimoiy va iqtisodiy kontekstni hisobga olgan, bu esa ichki siyosatning samaradorligini oshirishga xizmat qilgan. Tadqiqot natijalari asosida aytish mumkinki, Ummaviylar xalifaligi ichki siyosatining muvaffaqiyati faqat hokimiyat markazlashuviga bog‘liq bo‘lmagan, balki u ijtimoiy barqarorlik, adolatni ta’minlash va moliyaviy tizimni rivojlantirish bilan uzviy bog‘langan. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ichki siyosatning samaradorligini baholashda manbalararo solishtirma tahlil muhim ahamiyat kasb etadi, chunki turli manbalarda uchraydigan tafovutlar va tafsilotlar tadqiqotning obyektivligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ichki siyosatning turli yo‘nalishlari — siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va diniy — bir-biri bilan

uzviy bog‘langanligi natijasida, ular birgalikda xalifalikning umumiy barqarorligiga hissa qo‘shgan.

Xulosa. Ummaviylar xalifaligining ichki siyosati davrida amalga oshirilgan choralar davlatning barqarorligini mustahkamlash, markazlashgan hokimiyatni rivojlantirish va ijtimoiy tartibni ta‘minlashga xizmat qilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, har bir xalifa o‘z siyosiy faoliyatini amalga oshirar ekan, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va diniy jihatlarni hisobga olgan. Abu Bakrning ichki siyosati isyonlarni bostirish va davlat birligini saqlashga, Umar ibn Xattobning islohotlari viloyat boshqaruvi va soliqlar tizimini tartibga solishga, Usmon ibn Affonning choralari moliyaviy va ma‘muriy tizimlarni mustahkamlashga, Ali ibn Abu Talibning siyosati esa adolat va diniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishga qaratilgan edi. Shu bilan birga, tadqiqot ko‘rsatdiki, ichki siyosatning muvaffaqiyati faqat markazlashuvga bog‘liq bo‘lmay, u ijtimoiy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish va diniy boshqaruv bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan. Tadqiqot davomida olingan natijalar Ummaviylar xalifaligining ichki siyosati yo‘nalishlarini tizimli ravishda yoritishga, ularning amaliy natijalarini baholashga va tarixiy kontekstda muhim xulosalar chiqarishga imkon berdi. Shu tariqa, ichki siyosatning asosiy yo‘nalishlari va uning davlat hamda jamiyat hayotiga qo‘shgan hissasi aniqlandi, bu esa Islom tarixining muhim davrini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Tabari. History of Prophets and Kings (Tarikh al-Rusul wa al-Muluk). Vol. I–IX. Albany: SUNY Press, 1987–1999.
2. Baladhuri, Ahmad ibn Yahya. Futuh al-Buldan. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyya, 1965.
3. Ibn Qutaybah. Kitab al-Ma‘arif. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyya, 1960.
4. Kennedy, Hugh. The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Century. London: Longman, 2004.
5. Donner, Fred M. The Early Islamic Conquests. Princeton: Princeton University Press, 1981.
6. Crone, Patricia. God’s Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
7. Hinds, Martin. Studies in Early Islamic History. London: Variorum Reprints, 1991.
8. Motzki, Harald. The Biography of Muhammad: The Issue of Sources. Leiden: Brill, 2000.
9. Wellhausen, Julius. The Arab Kingdom and Its Fall. London: Oxford University Press, 1927.
10. Lapidus, Ira M. A History of Islamic Societies. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.